

УДК 316.4

Хуткий Д. О.

СУЧАСНА ГЛОБАЛЬНА СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА: МАКРОСОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ТА СВІТ-СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ

Сучасна глобальна соціальна система є складною та багатовимірною соціальною системою, і наявні теоретичні моделі цієї соціальної системи є неповними. У статті здійснено порівняння концептуальних моделей сучасної глобальної соціальної системи, розроблених у межах макросоціологічного підходу та світ-системного аналізу. Автор доходить висновку, що ці підходи використовують відмінні критерії виокремлення соціальних систем, тому розглядають сучасну глобальну соціальну систему у різних, однак зіставних, структурних вимірах, і пропонує застосувати здобутки обох підходів як взаємодоповнювальні.

Людство, як сукупність усіх людей, усіх їхніх засобів існування та усіх їхніх відносин між собою і відносин із їхніми засобами існування є найбільш усеохопним людським соціальним утворенням. Оскільки складові цього утворення пов'язані між собою численними взаємозв'язками і характеризуються цілісністю, людство доречно розглядати як систему: обґрунтування такого підходу знаходимо у різній літературі [2, 5-15]. Застосовуючи системний підхід, насамперед необхідно визначити основні елементи та структуру глобальної соціальної системи. Однак, зважаючи на багатокомпонентність і багатовимірність цієї соціальної системи, варто зазначити, що вивчення навіть тільки цих аспектів є надзвичайно складним.

Досі невирішеною науковою проблемою дослідження сучасної глобальної соціальної систе-

ми, є те, що структурні моделі, розроблені в межах окремих теорій, неповно, і часто однобічно, відображають структуру цієї соціальної системи. Тому, з метою створення адекватної соціальної реальності концептуальної структурної моделі сучасної глобальної соціальної системи, ми розглядаємо сучасну глобальну соціальну систему, порівнюючи положення найбільш розроблених сьогодні підходів до її вивчення: макросоціологічного підходу та світ-системного аналізу.

Методологічно ґрунтовний розгляд глобальної соціальної системи як об'єкту дослідження здійснений дослідниками макросоціальних систем Г. Ленські та П. Ноланом [4]. Наукові розробки цих дослідників ми використовуємо в якості макросоціологічного підходу до аналізу сучасної глобальної соціальної системи.

У дослідженні глобальної соціальної системи з позицій макросоціологічного підходу Г. Ленські та П. Нолана вихідним об'єктом аналізу є суспільство [4, 57]. Суспільство визначається як політично автономна група людей, задіяна у широкому спектрі кооперативної діяльності [4, 9]. Як свідчить це визначення, а також логіка розгляду суспільств Г. Ленські й П. Ноланом, ключовими властивостями, що вирізняють суспільство як систему серед інших соціальних систем, є наявність багатьох кооперативних зв'язків усередині суспільства та політична автономність суспільства відносно інших суспільств. Завдяки цим визначальним якостям суспільства вирізняються як системи не лише аналітично, а й з огляду на емпіричні реалії їхнього функціонування: кооперативні зв'язки всередині суспільств обумовлюють їхню системність відносно компонентів суспільства, а політична автономність (значна саморегулятивність у сфері владних відносин) обумовлює їхню системність відносно інших суспільств.

Зважаючи на вищезазначене, закономірно, що з такого макросоціологічного підходу глобальна соціальна система розглядається як світова система суспільств, тобто система, елементами якої є суспільства, а структурою - взаємозв'язки між ними [4, 51].

Поряд із макросоціологією, одним з найбільш теоретично розроблених і емпірично підкріплених підходів до розгляду глобальної соціальної системи є світ-системний аналіз. Засновником світ-системного аналізу є І. Валлерстайн, а одним із найбільш ґрунтовних дослідників глобальної соціальної системи з позицій світ-системного аналізу можна вважати К. Чейз-Данна. Праці цих дослідників ми використовуємо для розуміння світ-системного підходу до розгляду сучасної глобальної соціальної системи.

У результаті дослідження розвитку соціальних систем І. Валлерстайн дійшов висновку, що історично єдиними справді цілісними соціальними утвореннями (фактично, системами) є міні-системи та світ-системи [5, 74]. Відповідно до цього підходу, визначальними характеристиками соціальної системи є існування всередині її розподілу праці, такого, що різні її частини залежать від економічного обміну між собою для стабільного забезпечення своїх потреб [5, 74]. Як свідчать наведені положення світ-системного аналізу, найбільш істотними, і водночас визначальними, критеріями системності у цьому підході виступають економічні зв'язки між компонентами соціальної системи та саморегулятивність у сфері економічних відносин.

За визначенням, міні-система - це утворення, що має завершений розподіл праці та єдину культурну основу [5, 75]. І. Валлерстайн зазначає, що міні-системи існували лише у дуже простих аграрних чи мисливсько-збиральницьких суспільствах і переставали бути автономними системами після приєднання до імперій [5, 75]. Фактично, міні-системи відповідного історичного періоду мали дуже обмежені контакти між собою і за рахунок цього були максимально саморегулятивними в економічному, політичному та культурному вимірах, що дає підстави розглядати їх з позицій використовуваного макросоціологічного підходу як суспільства.

У світ-системному аналізі світ-система визначається як утворення з єдиним розподілом праці та множинністю культурних систем [5, 75]. Світ-система з єдиною політичною системою називається світ-імперією [5, 75]. Світ-імперії, таким чином, характеризуються економічною та політичною саморегулятивністю, і, якщо врахувати вищенаведене визначення суспільства, їх також правомірно розглядати як суспільства.

Світ-система без єдиної політичної системи класифікується як світ-економіка [5, 75]. Така світ-система включає множину політичних і культурних систем, які не є економічно саморегулятивними, а, навпаки, взаємозалежними у сфері економічних відносин. Очевидно, якщо розуміти суспільства як утворення, які є саморегулятивними лише політично, вони, будучи економічно взаємозалежними, за логікою світ-системного підходу, не є справді цілісними соціальними утвореннями, і тому не є адекватними об'єктами для такого системного аналізу.

За висновком І. Валлерстайна, принаймні з середини ХХ ст. більше не існує ані міні-систем, ані різних світ-систем, але є єдина світ-система - капіталістична світ-економіка [5, 74-75]. Навіть економіки офіційно соціалістичних держав, з погляду світ-системного аналізу, інтегровані до структури капіталістичної світ-економіки, оскільки ці соціалістичні економіки не становлять замкнену економічну систему, а, навпаки, експортують та імпортують товари до та з інших економік капіталістичної економіки, борються за інвестиції з економік ядра - і ці їхні дії цілком відповідають логіці капіталістичної світ-економіки [3, 85]. Значна інтегрованість та системна єдність сучасної світ-економіки обґрунтовується наявністю глобальних інвестицій та міжнародного ресурсозабезпечення виробництва, а також інтенсивних економічних обмінів між різними частинами світ-економіки, які спричиняють ут-

ворення врівноваженої системи розташування праці та інших ресурсів [3, 72].

З погляду світ-системного аналізу, найбільшими структурними підсистемами сучасної світ-економіки є ядро, периферія та напівпериферія [5, 86]. Найголовніші відмінності між ними полягають у переважанні одного з двох типів виробництва: центральне виробництво світ-економіки є відносно інтенсивним у плані вкладень капіталу та наймає кваліфіковану високооплачувану працю; периферійне виробництво є інтенсивним у плані внеску праці та використовує низькооплачувану, часто політично примусову працю [3, 77]. Регіони ядра мають переважно центральне виробництво, регіони периферії - переважно периферійне виробництво, а регіони напівпериферії характеризуються приблизно рівночастинним поєднанням цих двох типів виробництва [3, 77]. У світ-економіці, як економічно замкненій системі, обмін додатковими вартостями є грою з нульовою сумою, коли обмін може бути максимально вигідним лише для однієї сторони [5, 83]. Важливим наслідком цієї закономірності є несиметричність відносин між регіонами світ-економіки: регіони ядра привласнюють надлишки усієї світ-економіки; напівпериферія експлуатується ядром і водночас експлуатує периферію, підтримуючи стабільність світ-економіки [5, 86-91].

Якщо виходити з тези світ-системного аналізу, що у сучасному світі існує всеохопна світ-економіка, закономірним є висновок, що у сучасній глобальній соціальній системі не існує економічно саморегулятивних, а отже, і повністю цілісних, систем, крім цієї світ-економіки. В іншому місці І. Валлерстайн прямо висловлює цю позицію: «я не схильний вважати, що ми живемо серед множини відмінних одне від одного "суспільств", що у кожній державі існує одне-єдине "суспільство" і що кожен з нас, по суті, є членом лише одного такого "суспільства"» [5, 170]. Звичайно, це суперечить макросоціологічному підходу, за яким соціальні відносини у сучасному світі розглядаються перш за все у межах суспільств, які відрізняються за переважаним типом технології прожиття, і ці суспільства є політично саморегулятивними завдяки наявності у кожному суспільстві політичної підсистеми, яка є автономною відносно політичних підсистем інших суспільств. Як ми вже з'ясували, ці відмінності спричинені застосуванням різних критеріїв до виокремлення соціальних систем, тому для адекватного зіставлення результатів макросоціологічних та світ-системних досліджень важливо зрозуміти, як співвідно-

сять ті системи, які у макросоціології іменуються суспільствами, з підсистемами світ-економіки у світ-системному аналізі.

При розгляді структурних підсистем світ-економіки (ядра, напівпериферії та периферії) враховуються економічні системи окремих країн, хоча здебільшого щодо ролі, яку економіка тієї чи іншої країни відіграє у функціонуванні світ-економіки [5, 89]. Таким чином, світ-системний аналіз аналізує не лише глобальну економічну систему, а й те, що називають локальними економіками, як у межах структур ядра, напівпериферії чи периферії, так і окремо як економічні системи окремих країн. Вивчаючи економіки країн, І. Валлерстайн фактично розглядає їх у межах суспільств. Тому у випадках, коли об'єктом аналізу виступають економічні системи окремих країн, вони збігаються з економічними підсистемами суспільств у макросоціологічному підході.

У структурі сучасної світ-економіки І. Валлерстайн розрізняє політичні утворення, що мають владу впливу на ринкові процеси - нації-держави [5, 85]. Ці держави, з одного боку, є неринковими інструментами впливу на ринок в інтересах економічних суб'єктів з метою збільшення їхнього прибутку [5, 85]. З іншого боку, держави, точніше - соціальні страти посадових осіб у державах, мають деяку автономність від регулятивних впливів правлячих класів та діють у власних інтересах, посилюючи власну владу [5, 88]. Як ми переконалися, у світ-системному аналізі поняття держави вживається принаймні у двох значеннях: як нація-держава (населення країни, яке має власну державу) та як державний апарат влади (соціальні страти посадових осіб у державах). Нації-держави, як їх тлумачать у світ-системному аналізі, можна вважати аналогічними суспільствам у макросоціологічному підході. Однак у світ-системному аналізі держави як апарат влади, не аналогічні суспільствам. Радше, їх варто ототожнити з політичними підсистемами суспільств у макросоціології. Щоб краще зрозуміти виявлені відмінності між розглянутими системами, слід порівняти рівні їхньої політичної автономності.

І. Валлерстайн, розглядаючи сучасні держави, міркує так: сучасні держави вважаються суверенними, однак існують у міждержавній системі; суверенітет, спрямований всередину держави, передбачає, що в межах своїх кордонів держава має право здійснювати будь-яку політику, яку вважає за доцільну, приймати будь-які закони, які вважає за необхідне, і при цьому жодна структура всередині держави не має права відмови-

тися від їх виконання; суверенітет, спрямований назовні, передбачає, що жодна інша держава не має права претендувати на повноваження іншої держави всередині її кордонів [1, 83-84]. Однак, зауважує І. Валлерстайн, жодна держава ніколи повною мірою не була сувереном навіть у своїх межах, оскільки завжди зустрічала опір діям влади; так само і зовнішній суверенітет на практиці постійно порушується втручанням однієї держави у справи іншої, крім того, весь кодекс міжнародного права є обмеженням зовнішнього суверенітету [1, 83-84].

З позицій макросоціологічного підходу, немає сенсу розглядати внутрішній суверенітет (внутрішню політичну автономність) нації-держави (тобто суспільства), оскільки всі члени суспільства та всі соціальні групи, наділені політичною владою, входять до політичної підсистеми суспільства, тому зменшення можливостей впливу держави на інші соціальні організації в суспільстві свідчить лише про збільшення політичної влади інших політичних утворень у межах політичної підсистеми цього суспільства. Натомість є сенс вивчати внутрішній суверенітет державного апарату влади, який може суттєво змінюватись, залежно від влади інших політичних суб'єктів політичної підсистеми відповідного суспільства. Щодо зовнішнього суверенітету (зовнішньої політичної автономності), то рішення про приєднання чи неприєднання до міжнародних договорів приймається в межах політичної підсистеми відповідного суспільства, і тому політична автономність зберігається; якщо владний вплив одного суспільства на інше є всеохопним і регулярним, то в такому випадку друге суспільство не є політично автономним, і ці два суспільства слід розглядати як одне суспільство.

У межах макросоціологічної теорії Г. Ленські та П. Нолана при розгляді структури світової системи суспільств найбільша увага приділяється визначенню співвідношення суспільств різних типів (за домінуючою технологією прожиття) у світовій системі суспільств, оскільки властивості переважаючого типу суспільств значною мірою визначають властивості більшої системи, такі як середня кількість населення, структурна складність, технологічний розвиток тощо [4, 70-89]. З позицій світ-системного аналізу ці відмінності розглядаються відносно всієї світ-системи: наприклад, відмінності у домінуючій технології економік окремих країн, хоч і зумовлені частково історичними обставинами, більшою мірою інтерпретуються як спричинені структурними чинниками, наприклад, позиціями економік країн у світ-економіці.

У макросоціологічному підході важливим є врахування процесу міжсуспільного відбору, у якому визначаються суспільства, краще адаптовані до соціального зовнішнього середовища, внаслідок якого менш адаптовані суспільства або розпадаються, або інкорпуються до іншого суспільства чи суспільств [4, 70-74]. Вирішальними чинниками, що визначають адаптивну перевагу більш адаптованих суспільств, є більша кількість населення, вища структурна складність суспільства та технологічна перевага (насамперед військова) [4, 70-74]. Світ-системний аналіз також враховує боротьбу та конфлікти між підсистемами світ-економіки, однак розглядає їх більше як економічну конкуренцію між економічними суб'єктами, або як підтримку економічної конкуренції за допомогою політично-військової сили держав [3, 77-78].

Доречно порівняти висновки обох підходів щодо специфічних організацій, які, з першого погляду, не відповідають теоретичній структурі глобальної світової системи, перетинаючи межі її підсистем, - наприклад, щодо транснаціональних корпорацій. У межах макросоціологічного підходу транснаціональні корпорації розглядаються як підсистеми світової системи суспільств, які організаційно поєднують частини економічних підсистем декількох суспільств: населення, засоби та продукти виробництва, структуру взаємодій між ними. У світ-системному аналізі транснаціональні корпорації, як правило, вважаються економічними суб'єктами ядра. Однак важливість врахування соціальних взаємодій транснаціональних корпорацій з іншими соціальними групами у межах окремих суспільств підтверджується і дослідженнями, виконаними представниками світ-системного аналізу. Так, К. Чейз-Данн відзначає такі показові факти: переважна більшість транснаціональних корпорацій контролюється капіталістами з тієї чи іншої нації-держави ядра; транснаціональні корпорації потребують стабільності як всередині націй-держав, так і на міждержавному рівні; транснаціональні корпорації значною мірою залежать від окремих націй-держав, оскільки не можуть самостійно придушувати страйки, політичну боротьбу чи протистояти націоналізації власності без сил міліції та армії, які контролюються державою [3, 75-76].

У межах макросоціологічного підходу Г. Ленські та П. Нолана основним критерієм виокремлення соціальних систем є політична саморегулятивність, що властива суспільствам, тому сучасна глобальна соціальна система розглядається як світова система суспільств. У світ-систем-

ному аналізі І. Валлерстайна та К. Чейз-Данна головним критерієм розрізнення соціальних систем можна вважати економічну саморегулятивність, тому вихідною одиницею дослідження світ-системного аналізу є світ-система, і сучасна глобальна соціальна система визначається як світ-економіка. Крім розгляду структури світ-економіки, світ-системний аналіз включає вивчення націй-держав, аналогічних суспільствам з позиції макросоціологічного підходу, економічних систем країн, які тотожні економічним підсистемам суспільств, держав як державних апаратів влади, що відповідають політичним підсистемам

суспільств. З позицій макросоціологічного підходу у світовій системі суспільств важливим є аналіз типів суспільств, які є елементами світової системи суспільств, та адаптивних переваг окремих суспільств. Отже, макросоціологічний підхід та світ-системний аналіз, застосовуючи відмінні критерії до виокремлення соціальних систем, розглядають глобальну соціальну систему у різних структурних вимірах, які, проте, є зіставними. Для адекватного розуміння структури глобальної соціальної системи необхідно використовувати наукові здобутки обох підходів, які є взаємодоповнювальними.

1. Валлерстайн І. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Пер. с англ.- М.: Логос, 2004.- 368 с.
2. Давыдов А. А. Системная социология.- М.: КомКнига, 2006,- 192 с.
3. Chase-Dunn C. K. Global Formation. Structures of the World-Economy.-Cambridge: Blackwell Publishers, 1989.- 419 p.

Lenski G., Nolan P., Lenski J. Human Societies. An Introduction to Macrosociology. 7th ed,- NY: McGraw-Hill, 1995.-525 p.

Wallerstein I. The Essential Wallerstein.- NY: The New Press, 2000.-471 p.

D. Khutkyy

THE MODERN GLOBAL SOCIAL SYSTEM: MACROSOCIOLOGICAL APPROACH AND WORLD-SYSTEMS ANALYSIS

The modern global social system is a complex and multidimensional system, and the available theoretical models of this social system are incomplete. The conceptual models of the modern global social system, developed within macrosociological approach and world-systems analysis, are compared in the issue. The author comes to the conclusion that these approaches utilize differing criteria of distinguishing of social systems, and as a result, they study the modern global social system in different nevertheless comparable structural dimensions. As a conclusion, it is suggested to apply the achievements of both approaches as complementary.